

LEZINGENCYCLUS 'DE WIJZEN IN HET OOSTEN'

VERSLAG LEZING ESTHER-MIRJAM SENT

7 november 2012

Hoogleraar Economie Esther-Mirjam Sent probeert een brug te slaan tussen economie en gedragspsychologie.

De crises begonnen in 2007/2008 met de 'subprime' markt in de Verenigde Staten, een markt van slechte hypotheeklen voor mensen die het zich eigenlijk niet konden veroorloven. Een slimme constructie met een laag rentepercentage en stijging van de huizenprijzen, waarvan huizenkopers hun hypotheek konden herfinancieren. Zolang de huizenprijzen bleven stijgen en de rente laag was, ging dit goed. Toen het fout ging, groeide dit kleine, geïsoleerde probleem uit tot een wereldwijde crisis. Oorzaak hiervan was dat de subprime hypotheeklen werden doorverkocht aan banken, die ze weer doorverkochten in combinatie met andere producten voor risicospreiding. Gevolg was onduidelijkheid over wie waarvoor verantwoordelijk was en hoeveel risico men liep. Reacties op de crisis bestaan veelal uit symptoombestrijding. De vraag is hoe voorkomen kan worden dat het een volgende keer weer zo uit de klauwen loopt.

De schuldigen aan de crisis zijn een hele reeks instanties en personen. Er is niet één schuldige. De Amerikaanse overheid stimuleerde de verkoop van de subprime hypotheeklen. Doordat de crisis aantoonde dat de markt faalde, leek onterecht dat overheidsingrijpen nodig was. Vervolgens redde de Amerikaanse overheid de ene bank wel en de andere hypotheekverstrekker niet. De centrale banken probeerde de financiële markt te stimuleren door de rente laag te houden en financiële deregulering. Er was dus ook wel sprake van marktfalen, naast het overheidsfalen. Daarnaast heeft China haar munt systematisch laag gehouden, waardoor er een exportoverschot ontstond. De vele dollars werden belegd in Amerikaans schatkistpapier. Dat hield de rente in de Verenigde Staten laag. De huizenkopers werden vervolgens onrealistisch optimistisch en de banken hebben de risico's die ze aangingen onderschat. Daar komt bij dat credit rating agencies procyclisch werken, wat inhoudt dat ze in geval van een groeiende economie veel Triple A statussen toekennen en in slechte tijden verlagen. Accountants waarschuwden niet voor de gevolgen, in verband met belangenverstrengeling. Aandeelhouders van financiële instellingen en banken werden aangespoord tot korte termijn winst, in plaats van lange termijn financiële gezondheid van de organisatie. Economen juichten de marktwerking toe en hebben de crisis niet zien aankomen, maar schoven wel aan bij de analysegesprekken over wat er is misgegaan. De media smulde van alles wat er fout ging en creëerde in de berichtgeving angst. Maar ook wijzelf, al steken we niet graag de hand in eigen boezem, hebben ons mee laten slepen. We hebben ons financiële producten aan laten smeren die we niet begrepen.

De financiële crisis heeft parallellen met de eurocrisis. Ook de eurocrisis begon met een klein probleem in Griekenland, terwijl de Griekse economie maar voor 2 procent deel uitmaakt van de Europese economie. Er is sprake van onevenwichtigheden en ongelijke inkomensverdeling, maar ook van een handelstekort in de noordelijke landen en een overschot in het zuiden. Er wordt vaak vergeten dat het noordelijke succes als keerzijde het zuidelijke falen kent. Ook in de eurocrisis is sprake van symptoombestrijding als reactie op de problematiek. Dominant in het debat in Nederland is hoe bezuinigingen de overheidsfinanciën weer op orde kunnen krijgen. Terwijl juist de oorzaak aangepakt zou moeten worden, anders ontstaat binnen de kortste keren het probleem opnieuw.

Crisis als kans: 7 lessen 1) Van homo economicus naar homo psychologicus We hebben veel te lang geloofd dat de mens koel en calculerend is (homo economicus), terwijl hij zich laat leiden door emoties en angsten (homo psychologicus). Menselijk gedrag, zoals

hebzucht, onrealistisch optimisme, het nemen van risico's en gebrek aan vertrouwen, ligt aan de basis van de oorzaken. Veel beleid gaat uit van de homo economicus, maar zou meer gericht moeten zijn op de homo psychologicus. Mensen kunnen moeilijk omgaan met keuzevrijheid, maar we willen ook niet alles door de overheid laten reguleren. Een oplossing daarvoor is 'nudging', waarbij mensen altijd een 'default' (terugvaloptie) hebben. Bijvoorbeeld door iedereen automatisch orgaandonor te maken en de keuze te bieden hier van af te zien. Zo wordt begrensde keuzevrijheid geboden. Vertrouwen is daarnaast een belangrijke economische motor. Er wordt gedacht dat een negatieve boodschap leidt tot het idee dat het uiteindelijk wel meevalt, maar dit idee gaat juist een eigen leven leiden. Het is gebleken dat een sombere troonrede consumentenvertrouwen heeft gekost.

2) Van homo economicus naar homo sociologicus Bij mensen is vaak sprake van kuddegedrag. Een individu acteert rationeel, maar wordt daarbij vaak onbewust door zijn omgeving beïnvloed. 'Je bent gek als je niet meedoet'. Maar als de 'bubble' barst, zoals in het geval van de huizenmarkt in Amerika of de woekerpolissen die we in Nederland hadden, ondervinden de mensen de consequenties.

3) Groei maakt niet gelukkig De Easterlin paradox geeft aan dat in een land rijke mensen vaak gelukkiger zijn, maar dat rijke landen niet automatisch gelukkiger zijn. Mensen hebben het idee dat meer hebben leidt tot geluk, maar dit is een hedonistische tredmolen. Mensen zijn even blij wanneer er sprake is van extra welvaart, maar omdat het went komen ze terug op het oude geluksniveau. Geld werkt als een drug en maakt maar tijdelijk gelukkig.

4) Duurzame groei Tim Jackson noemt groei een dilemma. Aan de ene kant schept groei werkgelegenheid en stimuleert het innovatie. Maar groei maakt niet gelukkig en leidt tot vervuiling. De obsessie voor groei komt ook doordat het bruto binnenland product (bbp) als maatstaf wordt gebruikt. Eigenlijk zou er juist meer evenwicht moeten zijn tussen de ecologische welvaart, het sociaal welbevinden en de economie, ook wel bekend als planet, people en profit. Het CPB en CBS zijn op zoek naar een bredere maatstaf voor welbevinden. Het bbp is makkelijk te meten en het zal appels met peren vergelijken worden. Er zijn al wel voorbeelden, zoals de Human Development Index van de UN.

5) Terug naar de basis Er moet meer handen en voeten gegeven worden aan wat van waarde is en hoe gekomen kan worden tot duurzame groei. Essentieel is om terug te keren naar de basis. Men heeft veel ingezet op dat de mens slecht is en moet worden bestraft in combinatie met hiërarchie en grootschaligheid. Mensen worden met geld geprikkeld om iets goeds te doen. Dit heeft bij de probleemoplossing van de financiële crises vooral geleid tot meer regelgeving en toezicht. Maar goed gedrag moet juist beloond worden en mensen moeten medeverantwoordelijk gemaakt worden om waarde in de organisatie en maatschappij te creëren. Het werken vanuit het 'platte pannenkoek'-principe is bijvoorbeeld te zien in de zorg, waar de thuiszorg zicht beweegt naar buurtzorg. Dit leidt tot betere resultaten dan de hiërarchische structuren.

6) Meer vrouwen aan de top De financiële sector wordt gedomineerd door mannen. Mannen zijn in het algemeen meer hebzuchtig, handelen vaker uit eigen belang en nemen meer risico. Hier is niets mis mee, het leidt tot innovatie en groei. Maar er moet balans zijn met zorgzaamheid en behoedzaamheid, door gemengde teams samen te stellen. Het macho-gedrag heeft een belangrijke rol gespeeld in het aanzwengelen van de crises. Een betere balans tussen mannen en vrouwen had een belangrijke bijdrage kunnen leveren en tot betere resultaten kunnen leiden.

7) Meisjes in ontwikkelingslanden Het is belangrijk de ontwikkelingen in een breder perspectief te zien. In Nederland hebben we het lang niet zo erg als de meisjes in ontwikkelingslanden. Zij worden thuis gehouden en werken in het zwarte circuit, onder

slechte omstandigheden. Het loont juist om te investeren; dat bewijzen de resultaten van de campagne 'Because I'm a girl van Plan Nederland (waarvan Esther-Mirjam Sent lid van de Raad van Toezicht is). Meisjes in ontwikkelingslanden die een kans krijgen, dragen fors bij aan de groei van ontwikkelingslanden.

Gemiste kans? Nu is natuurlijk de vraag of we de kansen wel hebben gegrepen of dat het een gemiste kans is. Het beleid van het vorige kabinet was vooral gericht op symptoombestrijding, schijnzekerheid en symboolpolitiek. Er is vooral ingezet op het opvangen van de gevolgen van de crisis. De vrees is dat het huidige regeerakkoord niet veel beter is. Symboolpolitiek is herkenbaar in het kinderpardon, 130 km per uur op de snelweg en de rollator. De oorzaken verdwijnen steeds meer naar de achtergrond. Het beleid waarbij er hier een miljardje af wordt gehaald en daar bij op wordt gedaan, leidt tot schijnzekerheid. De boekhouders domineren dan ook in het politiek debat, niet mensen met ideeën en een visie op een sterke toekomst en vertrouwen. Niet iedereen wordt even hard geraakt door de crisis, maar iedereen heeft last van een aantal psychologische effecten. Een daarvan is rampbijziendheid, waarbij we de kans dat iets nog een keer gebeurt veel te groot wordt geacht. De andere is de fundamentele attributie fout, of dodo-effect. Als we zelf iets fout doen, ligt het aan de omstandigheden en als een ander iets fout doet ligt het aan zijn karakter.

Hoop Op de vraag of er nog hoop is, antwoordt John Maynard Keynes dat we op lange termijn allemaal dood gaan. Er bestaat een parallelle tussen de financiële en de semipublieke sector. Als eerste is er een spanning tussen vergelijkbaarheid en diversiteit. In de ene branche wordt gesproken over het risicoprofiel van de klant en in de zorg over indicatiestelling. In de financiële wereld is de balans verdwenen. Er wordt te weinig gekeken naar diversiteit en teveel naar vergelijkbaarheid. Ten tweede zijn er de organisatie- en sectorbelangen. Een organisatie kan onder de prijs gaan zitten, maar op lange termijn is dit niet aantrekkelijk. Tot slot zijn er de korte en langetermijn gevolgen. In het rapport 'Tegenkracht organiseren' van de Raad van Maatschappelijke Ontwikkelingen wordt geadviseerd tegenkracht te ontwikkelen, door een meervoudige oordeelsvorming te organiseren en een combinatie te vinden in tellen en vertellen met daarbij aandacht voor sociale duurzaamheid. Er moet een transitie plaatsvinden van piramides naar de platte pannenkoek. Er is langzamerhand een verschuiving gaande, maar er is nog veel werk te doen. De urgentie voor dit vraagstuk blijft en is niet geïsoleerd voor de financiële sector.

Conclusie "Elk nadeel heeft z'n voordeel". Het is verschrikkelijk dat we in de financiële- en eurocrises zitten, maar we moeten er hoop uit putten en lessen uit leren.

Vragen Esther-Mirjam Sent pleit voor de platte pannenkoek structuur, maar in het regeerakkoord wordt de schaalvergroting voor gemeenten en provincies alleen maar groter. Bigger is better leidt naar gebrek aan overzicht en problemen, zoals nu blijkt bij woningcorporaties en onderwijsinstellingen. Er moet hoop geput worden uit kleinere netwerken en initiatieven. In Amerika moet je hard werken, is er moordende concurrentie en worden hoge eisen aan je gesteld. Maar de instelling is ook 'how can I help you' en beoordelingen op basis van peers. In Nederland word je beoordeeld op basis van excelsheets en scores, heerst de cultuur van 'wat mot je', word je geëvalueerd door mensen die niet begrijpen wat je doet. In Nederland werkt men aan de hand van de compliance benadering en in Amerika aan de hand van de integritybenadering. Deze vaak veroordeelde softe benadering op basis van vertrouwen en stimuleren, werkt beter dan wantrouwen en controleren.

Ook in het huidige regeerakkoord wordt er als reactie op de eurocrises bezuinigd. Wat is het advies? Dit is weer een voorbeeld van symptoombestrijding en korte termijn perspectief. Natuurlijk moeten de betreffende Europese landen niet hun gang gaan, maar juist scherpe

hervormingen kunnen de oplossing zijn. Dan zou er nu sprake zijn van politieke pijn, maar kan het op lange termijn leiden tot verbeteringen. We zitten nu in een negatieve spiraal, die zonder een andere manier van denken en doen niet omgekeerd wordt.

Er is een vergelijking gemaakt tussen Nederland en Amerika, maar hoe wordt aangekeken tegen Duitsland? Duitsland werkt volgens het Rijnlandse model, op basis van samenwerking, overleg en aandacht voor de homo psychologicus en sociologicus. In het Rijnlands denken is economie emotie en vertrouwen de motor van de economie. Esther-Mirjam Sent spreekt de hoop uit dat de nieuwe regering meer moeite doet om samen te werken met sociale partners.

De platte pannenkoek is ook vaker zichtbaar in de maatschappij, in de bottom-up bewegingen waarbij burgers zichzelf organiseren. Wat betekent deze omschakeling voor het functioneren van de provinciale overheid? Er zijn steeds meer voorbeelden van organisaties die hun organisatiestructuur verplatten. Voor het provinciale beleid betekent dit een ander beeld van de burger. De burger als medeproducent en niet als consument. Aandacht voor coöperaties draagt bij aan zelforganisatie van burgers.